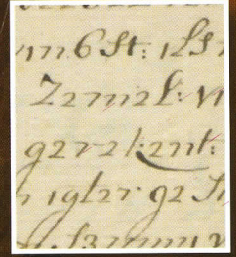

Hilversums Historisch Tijdschrift

2021-3

Groot Noticiboek

Een liggende bok

Hilversum Noord

James de Rijk, Liggende bok, 1826, olieverf op doek, 65.5 x 88 cm. (particuliere verzameling)

Een liggende bok van James de Rijk en de Hilversumse Schilderschool

Henri Defoer

Hilversum was in het begin van de negentiende eeuw een klein dorp met zo'n vierduizend inwoners. Er woonden relatief veel schilders, zodat wel gesproken wordt van de Hilversumse Schilderschool.¹ Een groot aantal van hen was gespecialiseerd in de landschapsschilderkunst in de stijl van de romantiek, en met name in met vee 'gestoffeerde' landschappen.

De bekendste zijn Pieter Gerardus van Os, die van 1819 tot 1830 in Hilversum woonde, Jan van Ravenswaay (1789-1869), die er werd geboren en er een groot deel van zijn

leven door zou brengen, en Barend Cornelis Koekkoek (1803-1862), die er vanaf 1826 twee jaar zou verblijven. De grondlegger van de Hilversumse Schilderschool was

Pieter Gerardus van Os, Studieblad met schapen, zwart krijt op papier. (coll. Rijksmuseum Amsterdam)

Pieter Gerardus van Os. Hij werd op 8 oktober 1776 geboren in Den Haag, waar hij werd opgeleid op de Academie van Beeldende Kunsten aldaar. Hij is vooral bekend als schilder van veestukken. Daarnaast maakte hij ook schil-

derijen van historische gebeurtenissen uit zijn eigen tijd, zoals de Brits-Russische inval in Noord-Holland in 1799 en de ontploffing van het kruitschip in Leiden in 1807.²

Jan van Raavenswaay, Studieblad met ramskoppen, omstreeks 1823 - 1825, rood krijt op papier. (coll. Museum Boymans Van Beuningen Rotterdam)

James de Rijk, studieblad met ramskoppen, omstreeks 1823 - 1825, zwart krijt op papier. (coll. Museum Boymans Van Beuningen Rotterdam)

Paulus Potter

Al vroeg kwam hij onder de indruk van Paulus Potter, wiens beroemde *Stier* uit het Mauritshuis hij reeds op veertienjarige leeftijd kopieerde. Net als Potter heeft hij enkele monumentale dierportretten gemaakt, veestukken, waarbij een of meer beesten het hoofdonderwerp zijn en het landschap is gereduceerd tot stoffering. Het Kunstmuseum in Den Haag bezit een groot doek van zijn hand met twee liggende schapen en een met een rustende koe met haar kalf. In het Rijksmuseum in Amsterdam bevindt zich een portret van een staande leeuw uit de menagerie van Lodewijk Napoleon.³

Net als zijn voorgangers uit de zeventiende eeuw maakte Van Os ook etsen. Een reeks uit 1798 bestaat uit twaalf afbeeldingen van steeds één koe. Om materiaal te verzamelen trok hij het vrije veld in om koeien, schapen en ander vee naar het leven te tekenen. Vanuit Amsterdam, waar hij sinds 1795 woonde was dat lastig, en daarom

verhuisde hij omstreeks 1810 naar Nederhorst den Berg, vervolgens naar 's-Graveland en in 1819 naar Hilversum. In 1831 keerde hij terug naar zijn geboortestad, waar hij op 28 maart 1839 overleed.

Ook Van Ravenswaay, die bij Van Os was opgeleid,⁴ was een landschapsschilder gespecialiseerd in veestukken en net als Van Os maakte hij in het veld studieschetsen van allerlei vee.⁵ Van Ravenswaay had een voorkeur voor schapen en bezat zelfs een fokkerij van 'Drentsche schapen', wat hem de mogelijkheid gaf deze dieren van alle kanten te observeren en te tekenen.

James de Rijk

Een minder bekende Hilversumse schilder is James de Rijk, die daar op 17 april 1806 werd geboren. Hij is er zijn hele leven blijven wonen in zijn ouderlijk huis 'Lang Gewenscht', waar hij op 10 november 1882 is overleden.⁶ In 1823 en 1824 was hij in de leer bij Van Ravenswaay,

Pieter Gerardus van Os, Twee liggende schapen, olieverf op paneel, 120 x 164 cm. (coll. Kunstmuseum Den Haag)

en net als deze ging hij schetsen maken van schapen en ander vee. Een groot aantal is bewaard gebleven. Zij zijn vaak nauwelijks te onderscheiden van die van Van Ravenswaay.⁷

In particulier bezit bevindt zich een groot schilderij met een liggende bok.⁸ Het schilderij leek eerst niet gesigneerd te zijn en omdat het stilistisch aansloot bij het werk van Pieter Gerardus van Os, werd het aanvankelijk aan hem toegeschreven. Vooral de verwantschap met het grote doek met de *Twee liggende Schapen* in het Kunstmuseum van Den Haag is groot. Net als op dit stuk is op het schilderij met de bok grote aandacht besteed aan het zo realistisch mogelijk weergeven van de wollige vacht. Ook is zowel achter de bok als achter de schapen dezelfde soort boom met een ruige schors te zien en rechtsonder grote door insecten aangevreten bladeren. De weergave van de vacht van de twee schapen is wel overtuigender dan die van de bok en het stuk in Den Haag is net als de andere schilderijen van Pieter Gerardus van Os gesigneerd. Dat de *Liggende Bok* van iets mindere kwaliteit was dan de *Twee*

Schapen en dat het geen signatuur droeg, was verklaarbaar, omdat het waarschijnlijk een jeugdwerk betrof.

De toeschrijving aan Pieter Gerardus van Os werd bovendien ondersteund door een olieverfschets van Anton Mauve (1838-1888).⁹ Het stelt het atelier voor van Pieter Fredrik van Os (1808-1892), de zoon van Pieter Gerardus. Pieter Fredrik werd opgeleid door zijn vader en was net als hij gespecialiseerd in veestukken. Vooral paarden waren een geliefd onderwerp van hem. Zijn atelier bevond zich in de kamer van het Sint Lucasgilde in het oude stadhuis van Haarlem, de stad waar Pieter Fredrik in 1839 naar toe was verhuisd.

Larense School

De olieverfschets is een vroeg werk van Mauve, een van de meeste getalenteerde vertegenwoordigers van de Haagse School. Hij is vooral bekend als schilder van 'atmosferische' landschappen waarin dieren vaak een prominente plaats innemen. Veel van deze schilderijen ontstonden in de omgeving van Laren (NH). Hij was ook een van de

Anton Mauve, *Atelier van Pieter Frederik van Os*, ca. 185-1856, olieverf op papier, 49 x 61 cm.
(coll. Rijksmuseum Amsterdam)

oprichters van de Larense School. Van 1854 tot 1857 was Mauve in de leer bij Pieter Fredrik van Os en in die jaren heeft hij het interieur van het atelier van zijn leermeester geschilderd. Het is een knappe studie, vooral ook wan-

neer je bedenkt, dat de maker nog geen 18 jaar oud was. Geweldig goed heeft hij het glimmende leer van de stoel weergegeven, als ook de glans van de aardewerken pot daarop. Alle details zijn met vlotte penseelstreken over-

Anton Mauve, *Atelier van Pieter Frederik van Os*, detail.

James de Rijk, Liggende bok, detail, signatuur.

tuigend neergezet, nergens is enige onzekerheid van een beginnend kunstenaar te zien. Het is een vroeg meesterwerk, helemaal professioneel geschilderd.

Wanneer we naar de voorstelling kijken, is het duidelijk, dat hier het atelier van een schilder is afgebeeld. Aan de schouw hangen een paar gipsafgietsels en links ervan een aantal tekeningen naar mannelijk naaktmodel. Eronder hangt een ingelijst schilderij met een landschap en rechts ervan is met drie spijkertjes een olieverf(?)schetsje van een liggende bok aan de wand genageld. Als we het schetsje goed bekijken, is duidelijk, dat we hier een voor-

studie zien voor het grote schilderij met de liggende bok, alleen de boom rechtsachter en de aangevreten bladeren ontbreken nog. Dat de voorstudie van de liggende bok in het atelier van Pieter Frederik van Os hing, versterkte de toeschrijving ervan aan zijn vader.

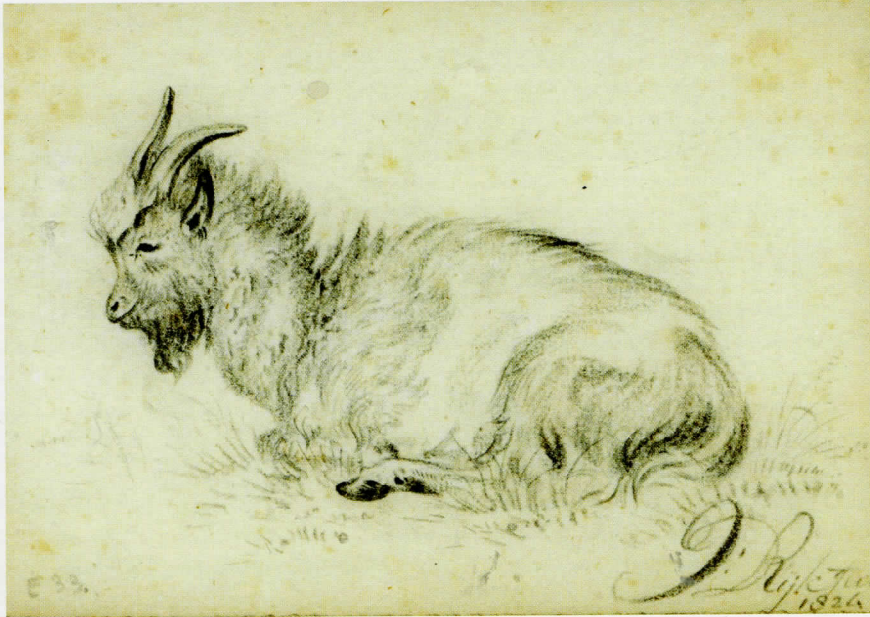
Signatuur van grassprietten

Echter, toen de *Liggende Bok* nog eens goed bekeken werd, maar nu bij fel licht, bleken los liggende grassprietten een signatuur te vormen. Met enige moeite waren de in ligatuur (samensmelting van twee of meer lettertekens tot een enkel teken) geschreven hoofdletters J, D en R te onderscheiden en daarachter in kleine letters een ij en een k. Het bleek de signatuur te zijn van de Hilversumse veeschilder James de Rijk. Dezelfde signatuur is ook te vinden op de vele tekeningen die hij maakte van schapen, geiten, bokken en ander vee. Ook werd onderaan het schilderij een vaag jaartal, 1826, zichtbaar.

Een van die schetsen in de Collectie Hilversum, gesigneerd en gedateerd 1824, toont een liggende bok, die identiek is aan de bok op het grote schilderij en op het schetsje aan de muur van het atelier van Pieter Fredrik

James de Rijk, Bok en schapen, 1825, zwart krijt op grijs papier. (Collectie Hilversum)

James de Rijk, Liggende bok, 1824, zwart krijt op papier. (Collectie Hilversum)

van Os.¹⁰ Deze tekening moet het uitgangspunt geweest zijn. Het is uniek te noemen, dat van een schilderij niet alleen de tekening, die het uitgangspunt vormde, bewaard is, maar ook dat, zij het in effigie (in een goed gelijkend evenbeeld) de tussenliggende fase in de vorm van een olieverfschetsje te zien is op een afbeelding van een schildersatelier.

Pieter Gerardus van Os

Het schilderij met de bok is het enige dierportret dat van James de Rijk bekend is en het lijkt geïnspireerd te zijn op de *Twee Liggende Schapen* van Pieter Gerardus van Os. Dit soort grote dierportretten waren rond 1825 helemaal niet meer in de mode. De *Liggende Bok* lijkt een hommage te zijn aan zijn oudere en hooggeachte collega, de dieren-schilder Pieter Gerardus van Os. Zij moeten elkaar goed gekend hebben. Hilversum was een kleine gemeenschap en de daar wonende schilders hadden uiteraard onderling contact.¹¹ De goede onderlinge verhouding blijkt ook uit het feit, dat Pieter Gerardus van Os het goed vond, dat zijn achttienjarige zoon Pieter Frederik in 1826 met de twee jaar oudere James de Rijk een studiereis ondernam naar de Belgische Ardennen. Dat is hetzelfde jaar als de datering van de *Liggende Bok*. Deze gemeenschappelijke

reis en het feit dat de *Liggende Bok* een soort hommage is aan vader Pieter Gerardus kan voor James de Rijk de aanleiding zijn geweest om het ontwerpschetsje aan zijn reisgenoot te schenken, die het later aan de wand van zijn atelier heeft bevestigd. Het schetsje en het schilderij met de liggende bok getuigen zo van de onderlinge verbondenheid van de Hilversumse schilders.

Geveild

Het grote schilderij met de liggende bok is waarschijnlijk altijd in bezit van de maker gebleven. James de Rijk was redelijk gefortuneerd, zijn vader kwam uit een geslacht van erfgoeiers en daarom was hij voor zijn inkomen niet afhankelijk van de verkoop van zijn schilderijen. In de inventaris, die vier maanden na het overlijden van zijn weduwe Anna Catharina Magtilda van Delden op 5 maart 1896 werd opgemaakt staat, dat in de tuinkamer onder meer een schilderij van een liggende bok hangt. Waarschijnlijk betreft dit het onderhavige schilderij. Op 23 april van hetzelfde jaar werden alle schilderijen, tekeningen en roerende zaken, die zich in het sterfhuis 'Lang Gewenscht' bevonden, ter plekke geveild. Ook de *Liggende Bok* zal toen verkocht zijn. Aan wie is onbekend, waarschijnlijk aan de kunsthandel.

Noten

- ¹ Voor een overzicht van de schilders, die tussen 1820-1880 in Hilversum hebben gewerkt, zie Piet Timmer, 'James de Rijk (1806-1882), schilder van de romantiek', in: *Hilversums Historisch Tijdschrift Eigen Perik* (HHT EP), 1996, nr. 2 p. 51-61 en nr. 3, p. 114-115.
- ² Voor P.G. van Os zie: J. Knoef, *Tusschen rococo en romantiek*, (Den Haag 1948), p. 252-272; R. de Leeuw, J. Sillevius, Ch. Dumas, *De Haagse school, Hollandse Meesters van de 19^e eeuw*, (Den Haag 1983), p. 39, 41, 52; C. Boschma, J.M. de Groot e.a., *Meesterlijk Vee. Nederlandse veeschilders 1600-1900*, (Zwolle/ Den Haag 1988), p. 224; Marjan van Heteren, Ronald de Leeuw, Guido Jansen, *Poëzie der werkelijkheid, de Nederlandse schilders van de negentiende eeuw*, (Amsterdam/Zwolle 2000), p. 46-48; R. de Leeuw, *Meesters van de Romantiek, Nederlandse kunstenaars 1800-1850*, (Rotterdam/Zwolle 2005), p. 15 en passim; Jenny Reynaerts, *Spiegel van de werkelijkheid, 18de-eeuwse schilderkunst in Nederland*, (Brussel/Amsterdam 2019), p. 28-29, 42 en passim; Mayken Jonkman, lemma 'Os Pieter Gerardus van' in *Biografisch woordenboek van Nederland: 1780-1830*.
- ³ Voor het schilderij met de twee liggende schapen zie: Knoef, o.c. (noot 2), p. 256-257; Jan van der Lubbe, in: *Vorstelijk Vee*, (Bussum, 2002), p. 42. Voor het schilderij van de koe en haar kalf zie: Boschma, De Groot e.a., o.c. (noot 2), p. 224-225. Voor het schilderij met de leeuw zie: P.J.J. van Thiel e.a. *All the paintings of the Rijksmuseum in Amsterdam*, (Amsterdam/Maarsen 1976), p. 427; E. Bergvelt, *Lodewijk Napoleon, de levende meesters en het Koninklijk Museum (1806-1810)*, in: *Kunsthistorisch Jaarboek*, vol. 56/57 (2005-2006), p. 276.
- ⁴ Het is niet duidelijk wanneer Van Ravenswaay bij Van Os in de leer was. Was dat reeds in 1804, toen Van Os nog in Amsterdam woonde, of was dat nadat Van Os in 1809/1810 in 's-Graveland was komen wonen.
- ⁵ Het Museum Boijmans van Beuningen heeft de grootste verzameling tekeningen van Van Ravenswaay. Zij vormen de kern van de in 1998 geschonken collectie Ploos van Amstel Knoef. Zie: *Miscellanea delineata, Nederlandse tekeningen 1780-1860 uit de collectie Ploos van Amstel Knoef*. Rotterdam, Museum Boijmans van Beuningen 2007. In deze publicatie ook een uitgebreide biografie van Van Ravenswaay door Marius van Dam, p.49-62.
- ⁶ Voor James de Rijk zie: R.J. de Rijdt en M. Sellink, *Tekeningen van de negentiende eeuw 1, 1800-1850*, tent. Cat. Museum Boijmans van Beuningen, Rotterdam 1994, cat.nr. 71; Timmer, James de Rijk (noot 1); Carole Denniger-Schreuder, *James de Rijk, Hilversums veeschilder (1806-1883)*, Goois Museum, (Hilversum 1998); *Miscellanea delineata*. (noot 5) p. 104-105, cat. nrs. 21 en 22.
- ⁷ De meeste tekeningen bevinden zich in Museum Boijmans van Beuningen in Rotterdam en in het Museum Hilversum in Hilversum.
- ⁸ Olieverf op doek, 65,5 x 88 cm.
- ⁹ Amsterdam, Rijksmuseum, olieverf op papier op doek geplakt, 49 x 61 cm. SK-A-2436. Van Thiel e.a., o.c. (noot 3), p.371; De Leeuw, Sillevius, Dumas, o.c. (noot 2), p. 41; Michiel Plomp, *De Haarlemse jaren*, in: Saskia de Bodt en Michiel Plomp, *Anton Mauve 1838-188*, (Bussum 2009), p. 18; Van Heteren, Jansen, De Leeuw, o.c. (noot 2), p. 105-106
- ¹⁰ Collectie Hilversum inv. nr. 290033.
- ¹¹ Een van de medeleerlingen van James de Rijk bij Van Ravenswaay was Jacobus Abels (1803-1866), die later trouwde met een dochter van Pieter Gerardus van Os.